

Ahmet Buran, Nadir İlhan, *Elazığ Yöresi Söz Varlığı*, Ankara, TDK 2008, 234 s.

İshak Refet ve Hamit Zübeyr'in *Anadilden Derlemeler*'i bildiğimiz manada ağız sözlükçülüğüyle ilgili ilk yayındır. Efrasiyap Gemalmaz'ın Erzurum ağızı için hazırladığı sözlük de tek bir yöreyle sınırlı ilk mükemmel sözlüktür diyebiliriz. Gülseren Tor'un Mersin ve yöresi ağızları üzerine hazırladığı çalışma da konunun son ve ayrıntılı örneklerindedir. Elimizdeki çalışma benzer çalışmaların sonucusudur. Bu çalışmanın öteki yöreleri içeren devamı çalışmalar, yararlı olacaktır. Elazığ ve yöresini içeren eldeki çalışma için notlarımı kısaca aşağıdaki gibi sıralayabilirim:

Hazırlayanların verdiği bilgiye göre çalışma, 4.000'in üzerinde madde başı içerir. Derlemeler yazılı ve sözlü kaynaklara göre yapılmıştır. Çalışmanın başında, "Sözlük Hakkında" başlığıyla yöntem ve kaynaklara yer verilir. Eldeki materyale ilişkin istatistikî veriler değerlendirilir. Kaynaklar daha çok yöreye ilişkin kitap yayınlarıdır.

Sözlük bölümünde her kelimenin kökeni (T.), (Ar.), (Moğ.) vb. kısaltmalarla gösterilmiştir. Ancak kısaltmaların bir listesi yoktur. T., Ar., Far. vb. kısaltmaları tahmin etmek kolaydır; ama bizde yaygın olmayan kısaltmalardan 'Kız.' kısaltmasının Kızılderili dillerini gösterdiğini ancak tahminle bilebiliriz.

Kökeni bilinmeyen, bulunamayan örneklere ise () ile yer verilmiştir. Köken açıklamalarında kullanılacak yayınlardan Türkçenin ağızlarına ilişkin H. Eren, A. Tietze, U. Bläsing ve başka araştırmacıların önemli yayınları, sözlükleri kaynakçada görülmez. Bu durumda Moğolca, Ermenice, Rumca kelimelerin hangi ölçütlere göre tespit edildiği okuyucuyu düşündürmektedir.

→ işareti sonrasında yer alan sözler bana aittir. Tamamlama ve önerilerimi gösterir.

- aba** (Moğ.) anne, nine → Genelde bu söz Tü. kökenli kabul edilir, krş. Tietze 2002, s. 70a; Li, s. 120-121.
- abè** (T.) ağabey → Bence Mo. + Tü. (*ağa + beg > ağa+bey*) olarak gösterilmeliydi, kelime bütün olarak Türkçe değildir.
- abrıl** (Fr.) Nisan → Öz be öz Anadolu dillerine, Anadolu kültürüne ait olan bu kelime Elazığ ve yöresi ağızlarına Fransızcadan girmiş olamaz.
- ağa** (Moğ./T.) baba → Kelime, herhangi bir şekilde birleşik bir kelime değildir. Eğer kelimenin “Moğolca-Türkçe ortak kök”e ait olduğu ifade edilmek isteniyorsa, böyle bir durum söz konusu değildir. Kelime ya Moğolcadır ya da Türkçedir; kaldı ki bu kelime Moğolcadır.
- aluç** (T.) alıç, dağda yetişen yabani bir meyve → Bu kelime, anlam ve sesçe yöre sözlüğüne girmeyi gerektirecek bir özelliğe sahip değildir.
- altalamah** (T.) hastalığın ilerlemesi → hastalık ilerlemek
- asıg** (T.) fayda → *Derleme Sözlüğü*’ne dayanan ve Harput ile Akhisar’a dayanan, sonu -g/-k’li veriler ilgi çekici ve açıklama gerektiren bir şekildir.
- babalıh** (T.) üvey baba → Far. + Tü olmalı.
- basduh** (T.) pestil → Bu söz ile ilgili kimi açıklamalar için bk. Ölmez 2009, s. 234.
- baskak** (T.) tahsildar → Osmanlı, Oğuz sahası dışından bir kelime.
- bayaccah** (Ar.) az önce, biraz önce - **bayah** (T.) demin, az önce
Her iki kelime de Eski Türkçe *baya+ka* ile ilgili olmalı, kelimelerden birisi Arapça birisi Türkçe olamaz; krş. Ölmez 2009, s. 235.
- boççik** (T.) kuyruk, keçi kuyruğu. → Türkçede böyle bir kelime yoktur. Kelimenin kökeni için bk. Bläsing 1992, § 14 ve Bläsing, 2004: ‘boçov şorba’.
- boşadmah** (T.) boşaltmak, boşamak. → Örnek cümleye bakılırsa kelime “boşaltmak” fiilinin kısaltılmış söylenişi olan *boşad-* olmalı, *boşamak* ile manaca bir ilgisi olmamalı.
- bunbar** () hayvanın kalın bağırsağı; mahalli olarak yapılan bir yemek. → Kelime Farsça *bumbār* ile ilgili olmalı, krş. Tietze 2002, s. 394b.

- cağ** (T.) kağnıda yükün düşmemesi için konulan kenar korkuluğu, parmaklık; çorap veya kazak örerken kullanılan metal şiş. → Kelime Ermenicedir; krş. Tietze 2002, *cağ* I s. 412b; Bläsing 1992, § 17.
- cağlama** (T.) korkuluk. → Bu kelime de yukarıdaki bilgiye göre Erm.+Tü. olarak gösterilmelidir.
- ceran** (Moğ./T.) küçük kuş. → Bu kelime de tek bir dile aittir, Moğolca olmalıdır. Daha eskiye gitmek gerekirse Moğolcaya Türkçeden ilk dönem geçen veriler arasındadır.
- cılğa** (T.) odun kıymığı. → Moğolca olmalı, krş. Ölmez 2009, s. 241.
- çedene** (T.) → Farsça olmalı, krş. Tietze 2002, s. 486b.
- çermik** (T.) sıcak su kaynağı, kaplıca. → Ermenice olmalı, krş. Tietze 2002, s. 499a; Ölmez 2009, s. 243.
- çifte** (T.) iki namlulu tüfek. → Farsça, krş. Tietze 2002, s. 515a.
- çortin** (T.) oluk. → Ermenice olmalı, krş. Ölmez 2009, s. 245 *çortum*.
- dalda** (T.) siper, gölgelik. → Mo. olmalı, krş. Ölmez 2009, s. 246.
- denk** () döğme yapılan taş değirmen. → Farsça, krş. *ding* Tietze 2002, s. 622b.
- dırej** (Far.) uzun boylu. → Kürtçe olmalı, krş. Bläsing 1997, § 24.
- dink** (T.) → bk. yukarıdaki **denk**.
- dimi** () bez şalvar. → Rumca olmalı, krş. Tietze 2002, s. 620b.
- don** (T.) külot, iç çamaşırı. → Bu maddenin yöresel sözlüğe girmesi düşünülebilir, ancak sözlüğe girmemesi daha uygun olur.
- egiş** (T.) ekmeği tandırdan almaya yarayan şiş. → Ermenice, Tietze 2002, s. 694b *eğic*; Bläsing 1995, s. 21.
- emçin** (T.) doktor, operator, ebe. → Moğolca. Kelimenin Türkçe şekli *emçi*'dir.
- enek** (T.) aşık oyununda dizilen veya ortaya konulan aşıklara vurmak için kullanılan. → Kelime Yunanca olmalı, krş. Tietze 2002, s. 723b *eneke*; Ölmez 2014, s. 151.
- enek** (T.) saban demirini taşıyan gövde kısmı. → Rumca olmalı, krş. Tietze 2002, s. 723b *enek* III.
- firik** (T.) 73a ve **firik** (Ar.) 74a birleştirilmeli.
- ğadar** (T.) kadar. → Yazım hatası olmalı, herhalde Ar. yazılacaktı.
- gem** (T.) döven. → Tietze 2009, s. 126'ya göre Ermenicedir.

gèynemek (T.) giyinmek: *kimi gèrmızı gèynar, kimi sarı ...* → Örnek cümleciğe bakıldığında madde başının *gèyinmek* olarak düzeltilmesi gerekir.

gılmağ (T.) kılmak, yapmak: *o gece minaya geldiğ minada ağışam namazıynan yassıyı barabar gıldığ.* → Örnek cümleye bakıldığında, *gılmağ* fiili standart dildeki şekli ile aynı kullanıma sahiptir, yani *yalnızca namaz kılmak / yatsı (namazını) kılmak* kullanımında vardır. Burada genel manada bir “kılmak, yapmak” yoktur.

gırhınc () koyun yününü kırkmada kullanılan makas. → Kelime hem ek olarak hem de kök olarak Türkçe olmalı. *kırk-(i)nç* olarak düşünebiliriz. Elbette *-(I)nç* ekiyle âlet adı türetimi yaygın değildir, düşündürücü olan budur.

gobel (T.) sağlıklı küçük çocuk. → Tietze 2009, s. 161b’ye göre Rumcadır.

ğarar (T.) kıl, yün veya pamuktan el örmesi büyük çuval. → Tietze 2009, s. 256b’ye göre Arapçadır.

havlu (Yun.), **havul** (T.) → her ikisi de “avlu” anlamında olan kelimeler tek kökten olmalıdır, ya Rumca ya da Türkçe.

ıçkın (T.) ve **ışgın** (T.) tek maddeye toplanmalı. Kökeni Tietze 2009, s. 359b’ye göre Farsça olmalı.

kehriz () büyük kaynak suyu. → Farsça *kārīz* ile ilgili olmalı, krş. Çağdaş Uygurca *kariz*.

kelepçe (T.) çukur kuyu. → kökü?

koyun (T.) göğüste bulunan iç cep. → Bence bunun *Derleme Sözlüğü*’ne alınması gerekmezdi, ama alınmış; bu yolla da Elazığ sözlüğüne girmiş.

kuçiklenmek (T.) köpek yavrusunun kuyruk sallayarak yaltaklanması → Herhalde iki dilli bir söz olmalı, Kürtçe + Türkçe.

küncü (T.) susam. → Farsça.

lelek (T.) tavuk tüyü. → Eğer başka bir açıklaması yoksa Tü. *telek* sözünün değişmiş biçimi olmalı.

lobik (T.) taneleri küçük bir tür fasulye ve onun yemeği. → Türkçe değil.

lolik (T.) → Türkçe değil, Ermenice olabilir, krş. Dankoff 1995, § 204.

meteris (T.) avcılarının gizlenme yeri. → Arapça *mitras*’ın çoğulu: *matārīs*.

- naħır** (T.) sığır sürüsü, büyükbaş hayvan sürüsü. → Ermenice olmalı, krş. Bläsing 1992, § 96, s. 63.
- orcık** (Soğd.) ceviz içi ve üzüm şirasının birlikte kurutulması ile yapılan kış yiyeceği, cevizli sucuk. → Hangi kaynağa göre Soğudca olarak kaydedilmiş bilmiyorum. Asıl kökü Soğudcaya gidebilir ancak Anadolu'daki bu şekil Ermenice üzerinden olmalı, krş. Dankoff 1995, § 648.
- öğüş** (T.) çok. → Eğer bu derleme (*Derleme*'ye göre Çankırı'dan da aynı kelime derlenmiştir) doğru ise, bir hata veya yanlışlık yok ise, Eski Uygurca *ükiş*'ün okunuşu tartışmalarına yeni bir boyut kazandıracaktır. Bilindiği gibi Çağatay grubu dillere ait bazı kelimelerdeki *u-/ü-* sesleri Oğuzcada *o-/ö-* iledir.
- ölke** (T.) ülke. → Kelime Moğolcadır, Moğol dönemi öncesi (13. yüzyıl öncesi) Türkçede “ülke” için *él, yér* ve *ulus* kelimeleri yaygındır.
- ören** (T.) şehir ya da ev yıkıntısı. → Yaygın görüş, Farsça *vīrān*'ın halk ağzında aldığı şekil yolundadır.
- pakla** (T.) bakla. Arapçadır: *bākilā*.
- palan** (T.) semer. → Aslı Farsça *pālān* olan sözün yöre sözlüğüne girmesi gereksizdir.
- poç** (T.) tarlanın köşesi, uç, kuyruk. → Kelime yukarıda yer alan *boççık* ile aynı kökten olmalı.
- sekü** (T) iki adet madde başı vardır, her ikisi de aynıdır, birleştirilmelidir.
- sitil** (T.) kulplu su kabı, bakraç. → Ana şekil Rumca olmalı, ancak Arapça üzerinden öteki İslami dillere yayılmış olabilir, krş. Tietze 1999, Gr. § 239 (s. 239), Ar. § 92 (s. 282).
- şelek** (T.) sırtta taşınan yük. → Dankoff'a göre Ermenicedir, krş. Dankoff 1995, § 545 (s. 113).
- şelte** (T.) döşek, minder. → Kökenini tam olarak bilmiyorum.
- şişek** (T.) 1-2 yaşında koyun ile **şüşek** (T.) üç yaşına girmiş koyun maddeleri birleştirilmelidir.
- “**şoraħ** (Far.T.) tuzlu” ile “**şoraħ** (T.) verimsiz arazi” birleştirilmeli, her ikisi de aynı kelimedir.
- şorik** () salya. → Kürtçe hakkında yeterli bilgim ve kaynağım yok; ama bu kelimeyi esasen Kürtçenin yaygın olduğu bölgelerde duydum.

- tapik** (T.) uyku. → Türkçe kısaltması vardır, ancak Türkçe kökten gelmiştir, nerede kullanılır, bilgim yok.
- ü** maddesi *ük* “yük”, *ürek* “yürek”, *üzük* “yüzük” vb. sözcüklerle bir hayli “Azeri” özelliği gösterir.
- yorga** () atlarda rahvana yakın bir yürüyüş şekli. → İyi bilinen Türkçe bir kelimedir, bk. *Tarama Sözlüğü*, s. 4668 ve sonrası.
- yörep** (T.) yokuş, bayır. → Türkçe hiçbir kelimenin (eğer bir birleşik değilse) ikinci hecesinin sonu *-b* veya *-p* ile bitmez. Bildiğim kadarıyla konunun istisnası dahi yoktur. Türkçe kelimelerde ikinci hecenin sonunda yalnızca *-(y)Xp* zarf-fiili ile biten şekiller bulunabilir.
- zağar** (T.) iri köpek. → Şu an, kökeni konusunda tam ve kesin bir bilgin yok. *Kubbealtı Lugat*'ine göre Macarca veya Güney Slav dillerine aittir (s. 3467a).
- zbellā** (T.) iriyarı, uzun, iri cüsseli adam. → Kelime Arapça kökenli olmalı.
- zibidi** (T.) parasız, işsiz, başboş. → Farsça olmalı.

Yapısı ve kökeni ilgi çekici, açıklama gerektiren maddelerden bazıları: *acıh*, *acice*, *araşçın* (T.), *avreş* (T.), *ayam* (T.), *baba* (T.), *cidav* (), *cüre* (T.), *çitare* (T.), *dacik* (T.), *dalap* (T.), *daraba* (T.), *dolanger* (T.), *gaj* (T.), *gattik* (T.), *gazanparçı* (T.), *gijik* (T.), *gözmek* (T.), *korzavul* (), *mozik* (T.), *şilope* (T.).

Sonuç: Rumca, Ermenice veya Batı kökenli kelimelerin bir kısmı sözlükte gösterilmiştir; ama bu sistemli değildir. Bazı madde başları farklı versiyonlarıyla birkaç kez sözlükte yer almıştır. Farklılıkları göstermek için bu yol izlenebilir; ancak ilgili maddeler arasında göndermeler unutulmamalıdır. Ayrıca aynı kelime iki ayrı şekliyle sözlüğe girince, bazen iki ayrı dilden köken gösterilmiştir. *Derleme Sözlüğü*'nde bulunmayan yeni verilerin bir araya getirilmesi, *Derleme*'deki Elazığ ve yöresi kelimelerin bir cilt hâlinde okuyucuya sunulması, Anadolu ağızlarının söz varlığı çalışmaları için önemli bir katkıdır. Benim bu

kapsamlı çalışma hakkında söyleyeceklerim kısaca bu kadar. Benzer çalışmaların artması dileğiyle.

Göndermeler:

- Bläsing, Uwe, 1992: *Armenisches Lehngut im Türkei-türkischen am Beispiel von Hemşin*, Rodopi: Amsterdam – Atlanta, GA 1992.
- , 1995: *Armenisch - Türkisch. Etymologische Betrachtungen ausgehend von Materialien aus dem Hemşingebiet nebst einigen Anmerkungen zum Armenischen, insbesondere dem Hemşindialekt*, Rodopi: Amsterdam – Atlanta, GA 1995.
- , 1997: “Irano-Turcica: Westiranisches Wortgut im türkeittürkischen Dialektmaterial”, *Studia Etymologica Cracoviensia*, 2: 77-150.
- , 2000: “Irano-Turcica: Weitere iranische Elemente im Türkei-türkischen”, *Studia in honorem Stanislaw Stachowski dicata = Folia Orientalia*, 36: 1-27.
- , 2004: “‘boçov şorba’: Ein Nachtrag zum *Sprachgeschichtlichen und etymologischen Wörterbuch des Türkei-Türkischen* von Andreas Tietze”, *Iran and the Caucasus*, 8(2): 329-339.
- Clauson, Sir Gerard, 1972: *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Dankoff, Robert, 1995: *Armenian Loanwords in Turkish*, Wiesbaden.
- Gemalmaz, Efrasiyap, 1995: *Erzurum İli Ağızları, (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, III. Cilt, TDK, Ankara.
- İshak Refet [İşitman] ve Hamit Zübeyr [Koşay], 1932: *Anadilden Derlemeler*, Hâkimiyeti Milliye Matbaası [Ankara].
- Kubbealtı Lugati: *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1-3, İstanbul 2005.
- Li, Yong-Söng, 1999: *Türk Dillerinde Akralılık Adları*, İstanbul.
- Ölmez, Mehmet, 2009: “Türkiye’deki Ağız Çalışmaları ve Dizin Bölümleri”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, 19: 223-304.
- , 2014: “Karamanlılardan Uçhisar’a Kalanlar”, *Cultural Encounters in the Turkish-Speaking Communities of the Late Ottoman Empire*, yay. hazırlayan, Evangelia Balta, İSİS yayınları, İstanbul: 149-154.
- Tietze, Andreas, 1999: *Wörterbuch der griechischen, slavischen, arabi-*

schen und persischen Lehnwörter im Anatolischen Türkisch / Anadolu Türkçesindeki Yunanca, İslavca, Arapça ve Farsça Ödünçlemeler Sözlüğü, İstanbul.

—, 2002: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı I (A-E)*: İstanbul-Wien.

—, 2009: *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı II (F-J)*: İstanbul-Wien.

Tor, Gülseren, 2004: *Mersin Ağzı Sözlüğü*, İstanbul.

Mehmet ÖLMEZ
olmez.mehmet@gmail.com, İstanbul